

Anarhistička biblioteka
Anti-Copyright

Bilješke o anarhizmu

Noam Chomsky

Noam Chomsky
Bilješke o anarhizmu
1970

<http://www.stocitas.org/chomsky%20o%20anarhizmu5.htm>,
21.9.2013.

Esej preuzet iz: Daniel Guérin, *Anarchism: From Theory to Practice*,
Monthly Review Press, New York i London, 1970. Prijevod
preuzet iz: Noam Chomsky, *Politika bez moći*, DAF, Zagreb, 2005.

anarhisticka-biblioteka.net

1970

*ralno šokiralo svojim orgijama, uvrijedilo njihovo vol-
terstvo prepustivši školovanje njihove djece redovnicima
neznalnicama, uzbunilo je njihov nacionalni osjećaj pri-
padnosti Francuskoj strmoglavivši ih u rat koji je osta-
vio iza sebe samo jedan ekvivalent svojim ruševinama —
nestanak carstva.*

Jadno Drugo carstvo „bilo je jedini oblik moguće vlasti u doba kad je buržoazija već izgubila, a radnička klasa još nije stekla, sposobnost da vodi narod”.

Nije teško preformulirati ta zapažanja tako da pogoduju imperijalnim sustavima iz 1970. Problem „oslobođenja čovjeka od prokletstva ekonomske eksploatacije i političkog i socijalnog ropstva” ostaje problem našega doba. Dok je tako, doktrina i revolucionarna praksa slobodarskog socijalizma služiti će kao nadahnuće i nit vodilja.

lističkoj misli da pokuša krenuti novim smjerom... /i/... pridonese obogaćivanju marksizma.” Sa „širokih leđa” anarhizma on je odabrao za pomno preispitivanje one ideje i akcije koje možemo opisati kao slobodarsko socijalističke. To je prirodno i jasno. Taj okvir odgovara vodećim anarhističkim zagovornicima i masovnim akcijama prožetima anarhističkim sentimentom i idealima. Guérin se ne bavi samo anarhističkom misli, nego i spontanijama narodnih snaga koje zapravo stvaraju nove društvene oblike tijekom revolucionarne borbe. On se bavi društvenim i intelektualnim stvaralaštvom. On također nastoji izvući pouke iz konstruktivnih dostignuća prošlih lekcija koje će obogatiti teoriju društvenoga oslobođenja. Za one koji ne žele samo razumjeti svijet, nego ga i mijenjati, to je pravi put za proučavanje povijesti anarhizma.

Guérin kaže za anarhizam devetnaestog stoljeća da je samo doktrina, dok je dvadeseto stoljeće za anarhiste vrijeme „revolucionarne prakse”. Ovo djelo zrcali tu ocjenu. Njegovo tumačenje anarhizma svjesno pokazuje prema budućnost. Arthur Rosenberg je jednom rekao da je za narodne revolucije tipično da žele nadomjestiti „vladavinu sile feudalne ili centralizirane uprave” nekim oblikom komunalnog sustava koji „podrazumijeva uništenje i nestanak starog oblika države”. Takav sustav bit će ili socijalistički ili „ekstremni oblik demokracije... /što je/... preduvjet za socijalizam utoliko što socijalizam može biti ostvaren jedino u svijetu najveće moguće osobne slobode”. Rekao je da je taj ideal bio blizak i Marxu i anarhistima. Ova prirodna borba za oslobođenje odbrojava dane prevladavajućoj sklonosti prema centralizaciji ekonomskog i političkog života. Prije stotinu godina Marx je napisao kako su radnici Pariza „osjećali da postoji samo jedna alternativa — komuna ili carstvo — kako se god nazvala.

Carstvo ih je ekonomski uništilo haračeci javno dobro, bodreći financijske prevare naveliko, podupirući umjetno ubrzavanje centralizacije kapitala i istodobno izvlaščivanje vlastite vrste. Carstvo ih je politički zatiralo, mo-

Sadržaj

Bilješke o anarhizmu	5
Noam Chomsky	6

održao na Nacionalnoj konferenciji o radničkoj kontroli u Sheffieldu, u Engleskoj, u ožujku 1969. Pokret za radničku kontrolu postao je važna snaga u Engleskoj posljednjih godina. Organizirali su nekoliko konferencija, tiskali mnoge važne brošure, a među svojim aktivnim pristašama imaju i predstavnike nekih od najmoćnijih sindikata. Sindikat udruženih strojara i ljevaoničara (The Amalgamated Engineering and Foundryworkers Union) usvojio je, kao svoje službeno stajalište, program nacionalizacije bazične industrije pod „radničkim nadzorom na svim razinama”. Na europskom se kontinentu događa slično. Svibanj 1968. pojačao je, naravno, zanimanje za komunističke savjete i srodne ideje u Francuskoj i Njemačkoj, kao što je već bio slučaj u Engleskoj.

S obzirom na opći konzervativni pogled našeg visoko ideologiziranog društva, ne iznenađuje da je Sjedinjene Države uglavnom mimoišao takav razvoj događaja, ali i to se može promijeniti. Erozija hladnoratovske mitologije barem čini mogućim da se ta pitanja postave u širim društvenim krugovima. Ako se sadašnjem valu represije uspije oprijeti, ako ljevica uspije prevladati svoje samoubilačke sklonosti i izgradi se na dostignućima posljednjeg desetljeća, tada će problem kako organizirati industrijsko društvo na pravi demokratski način, uz demokratski nadzor na radnom mjestu i u zajednici, postati najvažnije intelektualno pitanje za one koji osjećaju probleme suvremenog društva, a kako će se masovni pokret za slobodarski socijalizam razvijati, tako će ideje prelaziti u djelo. U svom manifestu Bakunjin je 1865. godine prorekao da će sastavni dio društvene revolucije biti „onaj pametan i stvarno plemenit dio omladine koji, premda rođenjem pripada povlaštenim klasama, u svojim velikodušnim uvjerenjima i žarkim aspiracijama, usvaja ideale naroda”. Moguće je u pobuni studentskog pokreta 1960-ih prepoznati početke ispunjenja tog proročanstva.

Daniel Guérin latio se, kako to opisuje na drugom mjestu, „procesa rehabilitacije” anarhizma. On uvjerljivo zaključuje, kako su „konstruktivne ideje anarhizma sačuvale životnost, kako one mogu, kad se pažljivo preispitaju i istraže, pomoći suvremenoj socija-

nove Države i revolucije, možda njegova najslobodarskijega djela. Paul je bio član Marksističko-de Leonističke socijalističke radničke partije, da bi kasnije bio jedan od utemeljitelja Britanske komunističke partije.

Njegova kritika državnog socijalizma sliči slobodarskoj doktrini anarhista u svojoj postavci koja kaže da društvena revolucija mora zamijeniti državno vlasništvo i državnu upravu industrijskom organizacijom društva s izravnom radničkom kontrolom budući da državno vlasništvo i državna uprava vode u birokratski despotizam. Možemo citirati mnoge slične navode.

Mnogo je važnije da su te ideje ostvarene u spontanoj revolucionarnoj akciji, na primjer u Njemačkoj i Italiji nakon Prvog svjetskog rata, i u Španjolskoj (posebice u industrijskoj Barceloni) 1936. Moglo bi se tvrditi da su neki oblici komunističkih savjeta prirodan oblik revolucionarnog socijalizma u industrijskom društvu. To odražava intuitivno shvaćanje da je demokracija uglavnom varka kada je riječ o tome da bilo koji oblik autokratske elite, bili to vlasnici, upravitelji i tehnokrati, „avangardna” partija ili državna birokracija, kontrolira industrijski sustav. Pod takvim uvjetima autoritarne dominacije, ne mogu se ostvariti klasični liberalni ideali koje su razvili Marx i Bakunjin i svi pravi revolucionari; čovjek neće biti slobodan do kraja razviti svoje potencijale, a proizvođač će ostati „krhotina ljudskog bića”, degradiran na oruđe u proizvodnom procesu vođenom odozgo.

Ideje slobodarskog socijalizma, u ovom značenju, bile su potisnute u industrijskim društvima prošlih pola stoljeća. Dominirale su ideologije državnog socijalizma ili državnog kapitalizma (u Sjedinjenim Državama sve naglašenije militantnog značaja, zbog jasnih razloga). Ali u posljednjih nekoliko godina dolazi do oživljavanja. Citirane teze Antona Pannekoeka uzeo sam iz nedavnog tiskanoga pamfleta jedne radikalne francuske radničke grupe (Informations Correspondance Ouvriere). Citat Williama Paula o revolucionarnom socijalizmu pojavio se u predavanju Waltera Kendalla koje je

Bilješke o anarhizmu

Noam Chomsky

Francuski pisac, naklonjen anarhizmu, napisao je 1890-ih godina da „anarhizam ima široka pleća, kao list papira podnosi sve” — uključujući, primijetio je, i one koji postupaju tako da ni „smrtni neprijatelj anarhizma ne bi učinio bolje”. Raznorodna je anarhistička misao i raznoliko je anarhističko djelovanje.

Uzaludno bi bilo pokušati zaokružiti sve te proturječne težnje u neku opću teoriju ili ideologiju. Čak ako i pokušamo izlučiti iz povijesti slobodarske misli živu, rastuću tradiciju, kao što Daniel Guérin čini u ovom djelu, ostaje teško formulirati njezinu doktrinu kao posebnu i određenu teoriju o društvu i društvenoj promjeni. Povjesničar anarhizma Rudolf Rocker, koji predstavlja sustavnu koncepciju razvoja anarhističke misli u duhu anarho-sindikalizmu, usporedivu s Guérinovim djelom, dobro postavlja stvar kad piše

da anarhizam nije čvrst, u sebe zatvoren društveni sustav, nego prije jasan smjer u povijesnom razvoju čovječanstva koji, nasuprot intelektualnom tutorstvu svih klerikalnih i vladinih institucija, teži za nesputanim razvojem svih pojedinačnih i društvenih snaga. Štoviše, sloboda je samo relativan a ne apsolutan pojam, zato što se stalno nastoji uvećati i utjecati na sve širi krug na najrazličitije načine. Za anarhista sloboda nije samo apstraktan filozofski pojam, nego životna, stvarna mogućnost svakog ljudskog bića da u potpunosti razvije sve moći, sposobnosti i talente što ih mu je priroda podarila, a koje će moći upotrijebiti za društvenu korist. Što manje crkveno ili političko skrbništvo utječe na prirodan čovjekov

žozaciju nadomjesti nova rukovodeća i upravljačka klasa. Postiže se jedino tako da sami radnici upravljaju proizvodnjom.

Ta su zapažanja preuzeta iz teksta „Pet teza o klasnoj borbi” lijevoga marksista Antona Pannekoeka, istaknutog teoretičara pokreta komunističkih savjeta. Zapravo, tu se stapa radikalni marksizam s anarhističkom strujom.

Za ilustraciju, razmotrite sljedeće tumačenje „revolucionarnog socijalizma”:

Revolucionarni socijalist poriče da državno vlasništvo može voditi bilo kamo drugdje do li u birokratski despotizam. Vidjeli smo zašto država ne može demokratski nadzirati industriju. Industriju mogu demokratski posjedovati i nadzirati jedino radnici koji biraju neposredno iz vlastitih redova industrijske izvršne komitete. Socijalizam će zapravo biti industrijski sustav; njegovi će birači biti oni iz industrije. Tako će nositelji društvenih aktivnosti i industrije imati neposredne zastupnike u lokalnim i središnjim vijećima društvene uprave. Na taj će se način ovlasti takvih zastupnika izdići u odnosu na one koji rade i dobro poznaju potrebe zajednice. Kad se središnji industrijski izvršni komitet sastane, on će predstavljati svaki stupanj društvene djelatnosti. Tako će kapitalističku političku i geografsku državu zamijeniti socijalistički industrijski izvršni komitet. Prijelaz iz jednog u drugi društveni sustav predstavljat će društvenu revoluciju. Politička je država kroz povijest značila upravljati ljudima pomoću vladajućih klasa; socijalistička republika sastojat će se od upravljanja industrijom u ime cijele zajednice. Prva je podrazumijevala ekonomsko i političko podjarmljivanje mnogih; druga će dati ekonomsku slobodu svima — to će biti prava demokracija.

Te su misli uzete iz djela Država, porijeklo i uloga Williama Paula, napisanog 1917. — neposredno prije Lenji-

zemlju i kapital, sada uglavnom sredstvo podjarmljivanja i eksploatacije rada, u instrument slobodnog i udruženog rada.

Komuna je, naravno, ugušena u krvi. Priroda „civilizacije”, koju su se pariški radnici trudili nadvladati napadajući „same temelje društva”, razotkrila se ponovno kad su trupe versajske vlade osvojile i preotele Pariz njegovu stanovništvu. Kao što je Marx napisao s gorčinom ali točno:

Civilizacija i pravda buržoaskog poretka iskazuje se u svom sablasnom svjetlu uvijek kad se robovi i kulučari tog poretka dignu protiv svojih gospodara. Tada ta civilizacija i pravda nastupaju kao neprikryveno divljaštvo i bezakonita osveta... paklenska djela vojske odražavaju urođeni duh te civilizacije čiji su oni plaćeni osvetnici... Buržoazija cijelog svijeta, koja spokojno promatra opći masakr nakon bitke, previja se od straha nad oskvrnućem cigle i žbuke.

Unatoč žestokom slamanju Komune, Bakunjin je napisao da Pariz ulazi u novo doba, „doba konačnog i potpunog oslobođenja narodnih masa i njihove buduće prave solidarnosti, preko državnih granica i unatoč njima... sljedeća revolucija, internacionalna i solidarna, bit će uskrsnuće Pariza” — revolucija koju svijet još iščekuje.

Dosljedan će anarhist biti socijalist, ali socijalist posebne vrste. On se neće samo suprotstaviti otuđenom i odveć specijaliziranom radu te nastojati da cjelokupno radništvo prisvoji kapital, nego će zahtijevati da prisvajanje bude izravno, a ne da ga izvede neka izabrana snaga u ime proletarijata. Ukratko, on će se suprotstaviti tome da vlada organizira proizvodnju. To je državni socijalizam, vlast državnih činovnika nad proizvodnjom, vlast upravitelja, znanstvenika, trgovačkih činovnika... Cilj je radničke klase osloboditi se izrabljivanja. Taj se cilj ne postiže i ne može se postići tako da bur-

razvoj, to će se djelotvornije i skladnije razviti ljudska osobnost i to će više postati mjera intelektualne kulture društva u kojoj se razvija.

Možemo se pitati koja je korist od proučavanja „jasnog smjera u povijesnom razvoju čovječanstva” koji ne artikulira specifičnu i detaljnu teoriju o društvu. I zaista, mnogi kritičari odbacuju anarhizam kao utopijski, bezobličan, primitivan ili na neki drugi način nepodudaran sa zbiljom složenoga društva. Možemo, međutim, ustvrditi i drugačije: da nas na svakom povijesnom stupnju mora zaokupiti težnja da ogolimo one oblike autoriteta i opresije koji su preživjeli razdoblje u kojem su možda bili opravdani zbog potrebe za sigurnošću, opstankom ili ekonomskim razvojem, ali koji sada uvećavaju više nego što ublažavaju materijalni i kulturni nedostatak.

Ako je tako, neće postojati doktrina o društvenoj promjeni vezana za sadašnji ili budući trenutak, a ni nužno posebna i nepromjenjiva koncepcija ciljeva prema kojima bi društvena promjena trebala težiti. Doista, naše razumijevanje ljudske prirode ili opsega održivih društvenih oblika tako je nepotpuno da na svaku dalekosežnu doktrinu moramo gledati s velikom dozom skepse, upravo onoliko kolika postoji kad čujemo da „ljudska priroda” ili „zahtjevi za djelotvornošću” ili „složenost modernog života” traže ovaj ili onaj oblik ugnjetavanja i autokratske vladavine.

Usprkos tome, trenutačno postoje svi razlozi da ojačamo, onoliko koliko nam naše shvaćanje dopušta, to stalno nagnuće u povijesnom razvoju ljudskog roda, primjereno zahtjevima trenutka. Za Rockera „problem našeg doba jest oslobođenje čovjeka od prokletstva ekonomske eksploatacije i političkog i socijalnog porobljavanja”; a metoda nije osvojiti i provoditi državnu vlast ili sprečavati parlamentarizam, nego „obnoviti ekonomski život naroda iz temelja i izgraditi ga u duhu socijalizma”:

Jedino su sami proizvođači sposobni za taj zadatak, s obzirom na to da jedino oni stvaraju društvene vrijednos-

ti iz kojih može izrasti nova budućnost. Njihov zadatak mora biti osloboditi rad svih okova koje mu je nametnula ekonomska eksploatacija, osloboditi društvo svih institucija i postupaka političke moći, i otvoriti put savezu slobodnih grupa muškaraca i žena temeljenih na kooperativnom radu i planskom upravljanju u interesu zajednice. Svrha je modernog anarho-sindikalizma pripremiti napaćene mase u gradu i na selu za taj važan cilj i povezati ih kao militantnu snagu. U tome je sav njegov smisao.

Kao socijalist, Rucker pretpostavlja „da je stvarno, konačno i potpuno oslobođenje radnika jedino moguće pod uvjetom da radništvo u cijelosti prisvoji kapital, a to znači sirovine i sva sredstva za rad, uključujući i zemlju” (Bakunjin). Kao anarho-sindikalist on nadalje ustrajava na tome da radničke organizacije stvaraju „ne samo ideje, nego i same činjenice budućnosti” (Bakunjin) u predrevolucionarnom razdoblju, da utjelovljuju u sebi strukturu budućeg društva — na kraju on očekuje društvenu revoluciju koja će demontirati državni aparat i izvesti iz vlastitih ruku. „Umjesto uprave postavljamo industrijsku organizaciju”:

Anarho-sindikalisti su uvjereni da se uredbama i zakonima vlasti ne može uspostaviti socijalistički ekonomski sistem. Njega može stvoriti samo solidarna suradnja radnika koji će svoje ruke i svoju pamet upregnuti u sve grane proizvodnje; a to znači da će sami proizvođači preuzeti upravu u svim tvornicama tako da posebne grupacije, tvornice i industrijske grane budu nezavisni članovi općeg ekonomskog organizma koji će sustavno nastaviti proizvodnju i raspodjelju proizvodima u interesu zajednice na temelju slobodnih međusobnih sporazuma.

Engels je u pismu iz 1883. izrazio neslaganje s tom zamisli:

Anarhisti izokreću stvar. Izjavljuju da proleterska revolucija mora početi s odbacivanjem političke organizacije

stvima za proizvodnju je, prema Proudhonovoj često citiranoj frazi, čisti oblik „krađe”; to je „eksploatacija jakih nad slabima”.

U svojem neizbježnom napadu na pravo na privatno vlasništvo nad sredstvima za proizvodnju, anarhist staje na stranu onih koji se bore da ostvare „treću i posljednju povijesnu fazu oslobođenja”; u prvoj fazi kmetovi nastaju od robova, u drugoj nadničari od kmetova, a treća faza dokida proletarijat u posljednjem činu oslobođenja i stvara slobodna i dobrovoljna udruženja proizvođača (Fourier, 1848.). Pažljivi promatrač, De Tocqueville, isto tako je shvatio 1848. što predstavlja neizbježnu opasnost po „civilizaciju”:

Lako je bilo braniti, ili barem ne napadati, pravo vlasništva dok je ono bilo izvor i temelj mnogih drugih prava; tada je to pravo predstavljalo obranu društva a sva ostala bila su mu vanjski štiti; ono nije bilo prvo na udaru, a nije bilo ni ozbiljnog pokušaja napada. No danas, kada pravo vlasništva smatraju posljednjim još neuništenim ostatkom aristokratskoga svijeta, jedinom preostalim povlasticom u društvu jednakih, danas je to nešto drugo. Pogledajte što se događa u srcima radništva, iako priznajem da su zasad još mirna. Istina je da su manje uspaljena političkim strastima nego prije, ali zar ne vidite da su njihove strasti postale socijalne a ne političke? Zar ne vidite da se malo po malo ideje i razmišljanja šire među njima ne samo zato da ulone te i te zakone, to ministarstvo i tu upravu, nego da razbiju same temelje društva?

Pariški su radnici 1870. prekinuli šutnju i nastavili

ukidati vlasništvo, osnovu civilizacije! Da, gospodo, komuna je nakanila ukinuti klasno vlasništvo koje rad mnogih pretvara u bogatstvo nekolicine. Namjeravala je izvesti iz vlastitih ruku. Htjela je učiniti osobno vlasništvo zbiljom tako da preoblikuje sredstva za proizvodnju,

melja nehumanima. Slobodarski socijalizam ispravno je smatrati nasljednikom liberalnih ideala prosvjetiteljstva.

Rudolf Rocker opisuje moderni anarhizam kao „stjecište dviju velikih struja koje su tijekom i nakon Francuske revolucije pronašle tako karakterističan izraz u intelektualnom životu Europe: to su socijalizam i liberalizam”. Klasični liberalni ideali razbili su se o stvarnost kapitalističkoga ekonomskog poretka. Anarhizam je nužno antikapitalistički jer se „suprotstavlja iskorištavanju čovjeka po čovjeku”. Anarhizam se suprotstavlja i „vladanju čovjeka nad čovjekom”. On tvrdi da će „socijalizam biti slobodan ili ga neće biti. U takvom je shvaćanju pravo i duboko opravdanje za postojanja anarhizma.” S te točke gledišta anarhizam možemo smatrati slobodarskim krilom socijalizma. U tom je duhu Daniel Guérin pristupio proučavanju anarhizma u ovom i ostalim djelima.

Guérin citira Adolpha Fischera koji je rekao da je „svaki anarhist socijalist, ali svaki socijalist nije nužno anarhist”. Slično i Bakunjin u svojem „anarhističkom manifestu” iz 1865., programu njegove zamisli o međunarodnom revolucionarnom bratstvu, uspostavlja načelo da svaki član za početak mora biti socijalist.

Svaki dosljedan anarhist mora se suprotstaviti privatnom vlasništvu nad sredstvima za proizvodnju i nadničkom ropstvu, koji su sastavni dio tog sustava, jer su nespojivi s načelom da rad mora biti slobodan i pod nadzorom proizvođača. Kao što je Marx rekao, socijalisti predviđaju društvo u kojem neće rad „postati samo sredstvo života, nego i njegova najviša potreba”, a što nije moguće kad radnika tjera vanjski autoritet ili nužda, a ne unutarnji poriv. Dosljedan anarhist mora se suprotstaviti ne samo otuđenom radu, nego i zatupljujućoj specijalizaciji rada do koje dolazi kad sredstva za povećanje proizvodnje svedu radnika na krhotinu ljudskog bića, degradiraju ga na dio stroja, pretvore njegov rad u takvo mučenje da se gubi njegov osnovni smisao; otuđe od njega intelektualne mogućnosti radnog procesa razmjerno opsegu primjene znanosti u njemu kao neovisne snage... (Marx, Kapital) Privatno vlasništvo nad sred-

države... Ali, uništiti je u tom trenutku značilo bi uništiti jedino sredstvo kojim pobjednički proletarijat može obraniti novoosvojenu vlast, obuzdati svoje kapitalističke protivnike i iznijeti ekonomsku revoluciju društva bez koje bi pobjeda morala završiti u novom porazu i masovnom pokolju radnika sličnom onome nakon Pariške komune.

Nasuprot tome anarhisti, a narječitije Bakunjin, upozorili su na opasnosti od „crvene birokracije” koja će se pokazati kao „najpodlija i najstrašnija laž što ju je stvorilo naše stoljeće”. Anarhosindikalist Fernand Pelloutier postavlja pitanje: „Mora li čak i prijelazna faza, kojoj se nužno i sudbonosno moramo pokoriti, biti kolektivistički zatvor? Zar se ona ne može sastojati od slobodne organizacije ograničene isključivo potrebama proizvodnje i potrošnje, uz nestanak svih političkih institucija?”

Ne hinim da znam odgovor na to pitanje. No, čini se prilično jasno da, ako ne postoji bilo kakav pozitivan odgovor, šanse za pravu demokratsku revoluciju, koja bi ostvarila humanističke ideale ljevice, nisu velike. Martin Buber sažeo je problem napisavši: „Ne možemo po prirodi stvari očekivati da se drvce pretvoreno u toljagu razlista.” Pitanje osvajanja ili uništenja državne vlasti, primarno je pitanje, koje je Bakunjin vidio kao pitanje koje ga razlikuje od Marxa. Problem se ponavljao u ovom ili onom obliku u sljedećem stoljeću, razdvajajući „slobodarske” od „autoritarnih” socijalista. Kad bismo tražili dominantnu ideju u anarhističkoj tradiciji koja bi definirala „slobodarskog socijalista”, to bi, vjerujem, trebala biti ona Bakunjinova kada je, pišući o Pariškoj komunici, sebe opisao ovako:

Ja sam fanatični zaljubljenik u slobodu, budući da je smatram jedinstvenim uvjetom pod kojim se razum, dostojanstvo i ljudska sreća mogu razvijati i rasti; ne u onu formalnu slobodu koju dopušta, odvaguje i regulira Država, ta vječna laž koja u stvarnosti ne predstavlja ništa

do povlasticu nekih utemeljenu na ropstvu sviju ostalih; ne u onu individualističku, sebičnu, škrtu i nazovi slobodu koju hvale do neba škola Jeana Jacquesa Rousseaua i ostale škole građanskog liberalizma, koja se bavi tobožnjim pravima svih ljudi a predstavlja je Država koja ograničava prava svakoga — u tu ideju koja nužno svodi prava svakoga na ništicu. Ne, ja mislim na jedinu vrstu slobode koja je vrijedna tog imena, na slobodu koja znači puni razvitak svih materijalnih, intelektualnih i moralnih snaga prikrivenih u svakoj osobi; na slobodu koja ne priznaje ograničenja osim onih koje nameću zakoni naše vlastite prirode, a koja ne možemo smatrati ograničenjima s obzirom na to da nam ih nije nametnuo neki zakonodavac izvan ili iznad nas, nego su nam ona prirodna i svojstvena, i tvore same temelje našega materijalnog, intelektualnog i moralnog bića — ona nas ne ograničavaju nego tvore stvarne i neposredne uvjete naše slobode.

Ove ideje izvire iz prosvjetiteljstva; njihov korijen leži u Rousseauovoj Raspravi o nejednakosti, Humboldtovim Granicama državnoga djelovanja, Kantovom ustrajavanju, u obrani Francuske revolucije, na tome da je sloboda preduvjet da bi sloboda sazrela, a ne dar koji se dobije nakon ostvarene zrelosti. S razvitkom industrijskog kapitalizma, tog novog i neočekivanog sistema nepravde, slobodarski je socijalizam bio taj koji je sačuvao i proširio radikalnu humanističku poruku prosvjetiteljstva i klasične liberalne ideale pretvorivši ih u ideologiju kako bi podržao nadolazeći društveni poredak.

Zapravo su kapitalistički društveni odnosi neprihvatljivi zbog iste pretpostavke koja je navela klasični liberalizam da se suprotstavi intervenciji države u društvenom životu. Na primjer, Humboldt, u djelu koje je anticipiralo Milla i vjerojatno ga nadahnulo, prigovara državnom djelovanju jer država nastoji „učiniti čovjeka instru-

mentom koji će služiti njezinim samovoljnim ciljevima ne obazirući se na njegove osobne namjere”. Humboldt čvrsto stoji na tome da „ništa što se ne rađa iz čovjekova slobodnog izbora... ne postaje dijelom njegova stvarnog bića nego ostaje strano njegovoj pravoj prirodi; on to ne čini punom snagom, nego samo mehaničkom točnošću.” U uvjetima slobode „svi se zemljoradnici i obrtnici mogu uzdići do umjetnika; a to znači da ljudi koji vole svoj posao radi njega samog, unapređuju ga vlastitim podatnim duhom i stvaralačkom sposobnošću, i time izobražuju intelekt, oplemenjuju karakter, uveličavaju i dotjeruju svoja zadovoljstva”. Kada čovjek samo reagira na vanjske zahtjeve i autoritet, „možemo se diviti onome što čini, ali preziremo ono što jest”. Humboldt, osim toga, nije primitivni individualist. On ovako sabire svoje vodeće ideje: „Nakon što rastrgnu sve okove u ljudskom društvu, pokušati će naći što više novih društvenih veza. Izoliran čovjek ništa se više ne može razvijati od onog u okovima.” To klasično djelo slobodne misli, dovršeno 1792., u svojoj je biti duboko, iako prerano, antikapitalističko. Njegove ideje moraju izbljedjeti do neprepoznatljivosti kako bi se pretvorile u ideologiju industrijskog kapitalizma.

Vizija društva u kojem su društveni okovi zamijenjeni društvenim sponama a rad je slobodan pothvat, sugerira ranog Marxa u njegovoj raspravi o „otuđenju rada kad je rad tuđ radniku... kad nije dio njegove prirode... /tako da/ se radnik ne ostvaruje, nego sebe radom poništava... fizički se iscrpljuje i mentalno slabi”. Taj otuđeni rad „vraća neke radnike natrag u barbarsku vrstu rada a druge pretvara u strojeve”, i tako lišava čovjeka „osobina njegove vrste, osobine da slobodno svjesno djeluje” i „stvaralački živi”. Istina je da se klasična slobodarska misao suprotstavlja državnom posredovanju u životu društva, što je posljedica dubljeg shvaćanja ljudske prirode i njezine potrebe za slobodom, različitošću i slobodnim udruživanjem. Na temelju istih shvaćanja dužni smo kapitalističke odnose u proizvodnji, nadničko ropstvo, otuđeni rad, nadmetanje, ideologiju „posesivnog individualizma” smatrati iz te-